

ԴՐՕՇԻԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Ր Է Ֆ Օ Ր Մ Ն Ե Ր Ը

II

15-ն Յուլիսի 1895 թ.

Մենք ասացինք, որ ներկայումս եւրոպական պետութիւնների շահերը պահանջում են՝ պահպանել Փոքր Ասիայում քաղաքական ներկայ պայմանները, statu quo, որովհետեւ եւրոպայի թէ քաղաքական և թէ հասարակական յարաբերութիւնները գտնուում են այնպիսի փափուկ և վտանգաւոր դրութեան մէջ, որը ներկայ պետութիւններից խստորէն պահանջում է խոյս տալ պատերազմից, որի բոլորքէլը սպառնում է առաջ բերել ամբողջ քաղաքակրթւած աշխարհում սոցիալական յեղափոխութիւն: Այս վտանգն է, որ ստիպում է պետութիւններին փոխադարձ զիջումներով, արհեստական միջոցներով ձգձգել ներկայ խաղաղութիւնը, խաղաղութիւն, որի հիմքը այնքան խախուտ է, որ շատ երկար չի տևել և մի սարսափելի դրդոցով կը փլի՛ իր տակն անելով միլիոնաւոր զոհեր, ահագին հարստութիւններ. . .

Եւ ինչպէս չսարսափի դրանից պառաւ եւրոպան, որ նոյնպէս հիւանդ է, ինչպէս բաշիբուզուկ սուլթանի կառավարութիւնը. . .

Այժմեան պետութիւնների կեանքում սկսել է փրտածութիւն, նեխութիւն, նրանց ներքին կեանքը քայքայման շրջանի մէջ է մտել. այս շատ լաւ գիտէ իւրաքանչիւր պետական մարդ, դիպլոմատ, բայց և այնպէս նրանք գործ են դնում ամեն միջոց, մարդկային բոլոր ոյժը, որքան հնարաւոր է ձգձգելու, պահպանելու իրերի ներկայ դրութիւնը, որ ճակատագրաբար գէպի անկումն է գնում, և այդ շատ բնական է: Ինչպէս անհատական կեանքում կայ «գոյութեան կռիւ», կայ և հաւաքական կեանքում. — նոյնանման շահեր ունեցող անհատները բնականօրէն համախմբուում են

մրցելու, իրենց գոյութիւնը պահպանելու մի այլ խմբի՝ հաւաքական ոյժի դէմ: Այս երկու խմբի շահերը հակառակ լինելով միմիանց, նրանց մէջ մղւում է «հաւաքական գոյութեան կռիւ»՝ բացի անհատականից, և այդ դասակարգային կռիւն է, որ մեր օրերում՝ գործարանական, մեքենաների շրջանում՝ քաղաքակրթւած աշխարհում հասել է իւր բարձր աստիճանին:

Ահա այս դասակարգային կռիւն է, որ քայքայում է ներկայ պետութիւնների կեանքը, այս դասակարգային կռիւն է, որ այսօր քաղաքակրթւած երկրների հասարակական ու քաղաքական կեանքին սպառնում է մի այնպիսի փոթորիկ, որ տակն ու վրայ պիտի անի ամենայն ինչ՝ արմատապէս փոխելով թէ տնտեսական ու քաղաքացիական յարաբերութիւնները և թէ մարդկային հասարակութեան ամբողջ կազմակերպութիւնը: Եւ այդ մտալուտ փոթորիկն է, որ զարգանում է հսկայական քայլերով սարսափեցնում քաղաքակրթւած աշխարհը. այդ վտանգն է գլխաւորապէս, որ ստիպում է պետութիւններին զինւել քամել երկրի ամբողջ հիւթը, սպառել նրա ոյժը, մտնել միլիարդներ զինւորականութեան համար, որպէսզի ոյժի միջոցով կարողանան խեղդել սպառնալիքը, ճնշել փոթորիկը՝ պահպանելու իրերի ներկայ դրութիւնը, հասարակական ներկայ պայմանները, պայմաններ, որոնք ստեղծւած են հովանաւորելու տիրող դասակարգի շահերը, որ ասել է թէ՛ պահպանելու և՛ ներկայ պետութիւնների շահերը, նրանց գոյութիւնը:

Իսկ միւս կողմից իւրաքանչիւր պետութեան գրկում զարգացող անհատական արդիւնագործութիւնը, պահանջում է նրանից բանալ, հաստատել վաճառանոցներ, շուկաներ արտահանութեան համար, փնտրել, նրւածել երկիրներ շահագործելու, հակառակ դիպաւածում նրան սպառնում է սնանկութիւն:

Խոշոր արդիւնաբերութեան այս բնաւորութիւնն է, որ աւելի և աւելի զարգացնում է դասակարգային կռիւը ու սրան տալիս սուր բնաւորութիւն և համ էլ

ստիպում, պահանջում է պետութիւններից՝ դուրս գալ մայր-երկրից, նւաճել երկիրներ և փնտրել, հաստատել գաղութներ, կոլոնիաներ, ինչ գնով էլ լինի: — Նրանք պատերազմում են, զոհում բազմաթիւ զաւակներ, երիտասարդ կեանքեր, ոչնչացնում մարդկային վայրենի ցեղեր, մտնում ամենաանառողջ երկիրներ՝ արտահանութեան, շահագործութեան համար: Եւ նրանք անում են այս բոլորը իրենց գոյութեան համար, նրանք անցնում են դիակների վրայով՝ կեղեքելու, որովհետեւ այդ է պահանջում նրանց գոյութիւնը, այդ է պահանջում անհատական խոշոր արդիւնագործութիւնը:

Իսկ Տաճկահայաստանը այս տեսակէտից թէ իւր հարստութիւնով և թէ իւր աշխարհագրական դիրքով ներկայանում է իբրև շահաւետ երկրներից մէկը, առանձնապէս երկու պետութիւնների՝ Անգլիայի և Ռուսիայի համար: Արդէն Հայոց պատմութիւնից էլ յայտնի է, որ Հայաստանի դժբախտութեան պատճառներից մէկը իւր աշխարհագրական դիրքն է, իբրև դուռը, իբրև Արևելքի և Արևմուտքի ճանապարհ, որի վրայով անցել են Ասիայից Եւրոպա արշաւող բոլոր վայրենի, բարբարոս ցեղերը՝ կոտորած ու սրածութիւն անելով: Նա, Հայաստանը, այս տեսակէտից էլ այսօր պահանջել է իւր ոյժը. նւաճելով դրա վրայով էլ է ուզում անցնել Ռուսիան ընդլայնելու իւր սահմանները, իսկ Անգլիան, իբրև Ռուսիայի մշտական հակառակորդը Արևելքում, այդ տեղ էլ է ուզում նրա առաջն առնել, արգելք լինել նրա շահագործական ձգտումներին, ի հարկէ ոչ թէ մարդասիրական զգացումներից զրդւած, այլ՝ որ նա փնտում է իրեն: Հայաստանը միևնոյն ժամանակ միացնում է և Աւ Ծովի ընդհանուր ու նրա հետ կապած արդիւնագործութեան վաճառահանութիւնը Պարսկաստանի հետ՝ Տրապիզոնի-Էրզրումի-Թաւրիզի գծով: Հայաստանի այս դիրքի և բնական հարստութեան պատճառով է, որ եւրոպական պետութիւններից իւրաքանչիւրը ձգտում է իրեն համար ունենալ ազատ ճանապարհներ, բանալ շուկաներ ու շահագործել այս պատճառով է, որ իւրաքանչիւր պետութիւն ունի իւր որոշ շահերը, բայց, ինչպէս ասացինք, Անգլիան և Ռուսիան, համեմատաբար միւսների հետ, Հայկական խնդրում առանձին դիրքի մէջ են, իբրև Արևելա-Արևմտեան պետութիւններ, որոնք անհամեմատ միւսներից աւելի մեծ շահեր ունին Արևելքում: Ուստի և սրանք աւելի են հետաքրքրւած Հայկական խնդրով, Հայկական շարժումով: Բացի սրանից Հայաստանի վիճակը կապւած է Տաճիկ պետութեան վիճակի հետ, իսկ սրանք Արևելեան հարցի և Եւրոպայի, ուստի Տաճիկ պետութեան փնտումով յօգուտ մի այլ

պետութեան, կորչում է ներկայ քաղաքական հաւասարակշռութիւնը, որը եւրոպական խաղաղութիւնը վերդովելու ամենավտանգաւոր ֆակտորներիցն է և այս պատճառով է, որ պետութիւնները աշխատում են Փոքր Ասիայում պահպանել statu quo: Պարզ է ուրեմն, որ սուլթանի կառավարութեան գոյութիւնը, նրա ամբողջութիւն պահպանելը ներկայումս մի անհրաժեշտութիւն է եւրոպական պետութիւնների համար՝ իբրև մի պատնէշ հակառակորդ ոյժերի մէջ. մի թեթեւ խանգարումն անգամ մէկի կողմից կարող է առաջացնել ընդհարում ոչ թէ երկու գլխաւոր հակառակորդների մէջ, այլ մի միջազգային պատերազմ, շնորհիւ այն կապակցութեան, որ պետութիւնները միացած են միմիանց հետ — Գերմանիա-Աւստրիա-Իտալիա, Ռուսիա-Ֆրանսիա, Անգլիա-Իտալիա: Սրա վրայ աւելացրէք և այն, որ սրանց եւրոպական յարաբերութիւններն էլ նոյնպէս միշտ լարւած դրութեան մէջ են, որովհետեւ շահերի ընդհարում տեղի են ունենում նոյնպէս և եւրոպական հողի վրայ. միւս կողմից էլ, չպէտք է ուրանալ և ազգային ինքնասիրութիւնը, շովինիզմը...

Ահա այս տեսակ փափուկ, կնճռոտ, բարդ, լարւած և վտանգաւոր պայմանները ու յարաբերութիւններն են, որ ստիպում, պահանջում են եւրոպական պետութիւններից փոխադարձ զիջումն անել որքան հնարաւոր է ներկայ խաղաղութիւնը պահպանելու, որովհետեւ, որ կէտի վրայ էլ ընդհարում լինի՝ Եւրոպայում թէ սրանից դուրս՝ առաջ է բերելու միջազգային պատերազմ, որից սարսափում, զարհուրում է իւրաքանչիւր քաղաքակրթւած պետութիւն, որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, նրանց սպառնում է միջազգային սօցիալական յեղափոխութիւնը:

Եւ ինչ կասկած, որ „մարդասէր“, „քաղաքակրթւած“ ներկայ պետութիւնները զօհ կը բերեն ոչ միայն մի ամբողջ ժողովուրդ, այլ մի քանի ժողովուրդներ իրենց շահերի համար, չվրդովելու եւրոպական խաղաղութիւնը, հանդիսատես չլինելու սարսափելի մինչև այսօր մարդկութեան կեանքում չտեսնւած հասարակական կատաստրոֆային, ականատես չլինելու իրենց „հասարակական մահաւան“, թէև պատմութիւնը և մարդկութեան կեանքի զարգացման օրէնքները իրենցն են անելու՝ ստիպելու ներկայ պետութիւններին խոնարհւել իրենց առջև և տեղի տալ...

ԴԱԽԱՃԱՆ Մ. ԹԻԻԹԻԻՆՃԻԷՎԻ

ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ

Կեդրոնական Կօմիտէն մայիս 7-ի իր 61-րդ նստին մէջ, որ հաւաքական վճիռ մը գումարած էր քանի մը անձերու նկատմամբ (այդ նստին մէջ էր, որ հաճի Տիգրանի մասէն վճիռը արձակեցաւ), քննութեան ենթարկեց և վերահասու եղաւ այն սպառնալից ստուգարաններուն (document) և մանրամասն տեղեկագրերուն, ներկայացած էին նախկին յեղափոխականի մը, դաւաճան Մկրտիչ Թիւթիւնճիէվի կեանքի և վերջին երեք տարիներու հանրածանօթ գործունէութեան մասին:

Ուստի, ի նկատ առնելով, որ վերաբոյժ Մկրտիչ Թիւթիւնճիէվ ոչ միայն զաստիճակ մը եղած է յեղափոխական բանակէն, այլ և կարևոր գաղտնիքներ երեւան հանած և իր նախկին յեղափոխական ընկերները մատնած է, և թուրք ոստիկանութեան ձեռքը հօգոր ու անարգ գործիք մը եղած է հայ յեղափոխականի անունն աղարտող,

Կ ե գ Ր Օ Շ Ա Ն Կ օ մ ի տ է ն մ ի ա ձ ա յ ն մ ա հ լ ա ն դ ա տ ա պ ար տ ե ց գ ա լ ա ճ ա ն Մ կ Ր տ ի շ Թ ի ւ Թ ի ւ ն ճ ի է վ Է,

Վճռին գործադրութիւնը յանձնելով ԶՈՏ Կօմիտէին ահաբեկիչներու գնդին:

— Յունիս 11 (ն. տ. 23), կիրակի երեկոյեան ժամը 9-ին Թիւթիւնճիէվ գիշերհարկուստով նստած էր իր տան առջև (Կէտիկ փաշայի թաղ) և կը խօսակցէր իր անեցիկներուն և դրացիներուն հետ, որոնք խնւած էին փողոցին մէջ քիչ մը մաքուր օգ ծծելու և զբօսնելու համար: Յանկարծ երկու ահաբեկիչներ, ջրհանկիրի հագուստով ծպտած, որոնք երկար ժամանակէ ի վեր կը հետապնդէին Թիւթիւնճիէվը, կանգ կ'առնեն դաւաճանին դիմաց, և անոնցմէ մէկը պաղարիւնով իր ատրճանակը քաշելով կարճակէ անոր վրան: Վերջինս ցաւի ձիւնով աջ կողմին վրան կ'իյնայ, մինչ անտին փողոցին մէջ գտնուող մարդիկ փախչող փախչողին կը լլան:

Նոյն միջոցին զափթիէ մը և ոստիկան մը, որոնք պատահամբ կը գտնուէին մէկը փողոցին վերին և միւսը ներքին ծայրը, կծիկը կը գնեն, երբ ատրճանակի ձայնը կը լսեն:

Երկրորդ ահաբեկիչը այդ միջոցին կարճակէր իր ատրճանակն ալ, և երկուքը միասին կը սկսին հեռանալ, իրենց գործն աւարտած համարելով:

Կէտիկ փաշայի ոստիկանութեան պահակը շատ մտ է վճռին գործադրութեան վայրին, սակայն ոստիկանները, երբ Թիւթիւնճիէվի զարնելուն լուրն առին, ոչ միայն չփութացին օգնութեան հասնելու, այլ մինչև անգամ քիչ մը ուշացան դիմամբ, ահաբեկիչներուն հետ դէմ դէմի չգրտնւելու համար:

Դաւաճանը զարնող քաջերն արդէն բաւական հեռացած էին, երբ ոստիկանները միանալով գիշերապահ-

ներու և փողոցի մէջ պատահած մարդերու, սիրտ ըրին վերջապէս անոնց հետքով երթալու:

Ահաբեկիչները «Թաւուկ-պաղար»-էն անցան «Մահ-մուտ-փաշա» և արդէն հասած էին «Մարբուճճիները», երբ հալածողներու խումբը, որ գլուրող ձիւնի գնդակի պէս, հետզհետէ սոււարացած էր, աւելի ու աւելի կը մօտենայ ահաբեկիչներուն: Բազմաթիւ ոստիկաններ և գիշերապահներ, բազմութենէ քաջաւերած, կը ջոկէին հալածող խմբէն, և հայհոյանքերով կը դիմեն ահաբեկիչներու վրայ, ալ վերջապէս ձերբակալելու յուսով: Վճռական վայրկեանը հասած էր. «Մարբուճճիներէն» անդին իրենց դրովմէն աւելի պիտի դժուարանար և ահա երկու քաջերը յանդուգն փորձ մը փորձեցին. ետ դարձան և «Սպանճի» խանին փողոցին մէջ կրակ տւին հալածողներուն վրան: Փորձը սքանչելի արդիւնք ունեցաւ, առաջին գնդակն արդէն բաւեց ցիրուցան ընել այդ վախկոտ խլէզներու խումբը:

Երկու վայրկեան ետքը փողոցը պարպւած էր և երկու ահաբեկիչները «Հասիւրճիւրի» կողմէն հանդարտ ու անվախ իրենց ճամբան շարունակեցին:

Թիւթիւնճիէվ ծանրապէս վերաւորած էր. գնդակներէն մէկ միւսած էր ստորին որովայնի մէջ, ուրկէ անհնարին եղաւ հանել, իսկ միւսը ազդր ծակած անցած էր:

Վճռին գործադրութեան գիշերն իսկ ոստիկանութեան նախարարի օգնական Հիւսի պէլը անձամբ եկաւ հարցաքննելու վիրաւորեալը. իսկ Նազըմ փաշա խորապէս յուզւած իր հաւատարիմ ու կարող պաշտօնեային զրուին եկած դժբախտութեան վրայ, ծանօթ վերաբոյժ Գամպուր օղլուն խրկեց վիրաւորեալը դարմանելու և մահուան ճանկէն ազատելու:

Ոստիկանութեան համար անգնահատելի ստացում մըն էր այդ դաւաճանը, և զարմանալի չէ, որ անոր զարնելը երկու յեղափոխականի ձեռքով մեծ յուզում առաջ բերաւ բոլոր շրջանակներուն մէջ և անմիջապէս հեռագրեցաւ եւրոպական թերթերուն:

Սօֆիայի վրայով մեր խրկած հեռագրին մէջ ըսւած էր թէ մահամեծ է Թիւթիւնճիէվը, և իրօք երկու շաբաթ չարաչար տանջել և մահուան դէմ մաքառել է ետքը, վերջապէս սատկեցաւ յունիս 27-ին:

Սուլթանը սաստիկ կատաղած Թիւթիւնճիէվի անձին դէմ կատարւած այս փորձին, որ երրորդն էր իր տեսակին մէջ (Արտաշէս, Հաճի Տիգրան), քանի մը ամիսներու միջոցին, խիստ հրամաններ տուաւ Նազըմ փաշային վճռին գործադրիչներն որոնելու և պատժելու: Անթիւ ձերբակալութիւններ ամեն թաղերու մէջ:

Ոստիկանութիւնը բան մը ըրած ըլլալու համար ձերբակալեց խեղճ ջրհանկիր մը, որ ոչ Թիւթիւնճիէվ կրցաւ ճանչնալ և ոչ այն գինեպանը, որուն խանութիւն մէջ վճռին գործադրութեան նախընթաց գիշերը երկու ահաբեկիչները երեցած էին: Բայց ոստիկանութեան համար պատուի խնդիր մըն էր ձերբակալել գոնէ անոնցմէ մէկը, և ահա այլ և այլ սպաննալիքներով ստորագրել տւին գինեպանին թուղթ մը,

որով ինքը կը վկայեր թէ ձերբակալած ջրհանկիրը երկու ահաբեկիչներէն մէկն էր: Այդ խայտառակ գործըն անամօթաբար պաշտօնապէս ծանուցեցաւ, թէ և առաջուց գիտէին թէ ոչ ոք պիտի հաւատար:

Ջրհանկիրի հագուստով ծպտած երկու ահաբեկիչներն ալ ապահով ու ազատ են իրենց նախկին տարազին մէջ:

Կ. ՊՈՂՍԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՕՄԻՏԷ

ԵՐԵՎ ՍՊԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ՆԱՄԱԿ ԿԱՐԻՆՈՅ)

Հազար ու մի տեսակ մտածմունքներով շրջապատուած, հոգիս ալեկոծ, թողնում եմ էրզրուսը, հինաւորաց բազմախիշատակ քաղաքը, իւր մառնալպատ տեսքով ձանձախարիթ տներով, շտապում եմ հեռանալ, ազատել երևակայութիւնս կաշկանդող այդ մթնոլորտից, յուսալով, որ լեռնային ազատաշունչ սղոխը իւր հովհատ թևերով շոյելով ձակատս, պահ մի պիտի ցրէ սրտիս դառն կսկիծը:

Կը յառաջանամ Դէւէբոյի լեռանցամիջով. եւրոպացի հիւպատոսներու խումբը կառքերով ու նժոյգներով, փափկասուն տիկնանց ու գեղանազ օրիորդներու հետ միասին կը շրջագային ծաղկաւէտ լեռանց վերայ, վայելելով անմահ օդն ու ջուրը, որից զօրեւեմ են երկրի բնիկները, հարազատ որդիները... Գաղտնի լռեսներ կը շրջապատին նոցա. հազիւ կարելի է գաղտագողի ակնարկներ փոխանակելով, բարեւ տալ և հեռանալ: Նոցա կառախումբը արդէն հասել է նէբիչայ կոչուած կայարանը, երբ մի հայ երիտասարդ, գունաթափ և դողդոջ մօտեցաւ ու հատկեալ հագագներով իմաց տաւ, թէ մերձակայ ձորում սպանուած երեք մարդոց դիակներ կան, և թէ այնտեղ զինուորներ կը շրջին: Ոչ ոք կը հաւատայ:

«Մի՞թէ կարելի է, ասում էր դր. Գրոսման, որ ամենաբանուկ ձանապարհի վրայ, էրզրուսից հազիւ մի ժամ հեռի, արքունի ձմերանոցին այսքան մօտ միաժամանակ երեք սպանութեան դէպքեր կատարվին: Ամենափոքր ձայն մի և ահա պահապան զինուորները օգնութեան կը փութան. այդ անհնարին է, անհաւատալի է, դա հայոց չափազանցութիւններից է»: Ի՞նչ անէր նա, յանցանք չունէր, չէր գիտէր, որ ինչ որ Աւ ծովի այն կողմ անհաւատալի կը թուի, այս կողմ, Անատոլի մէջ սովորական դէպք է սոսկ. նա զարմանում էր և իրաւունք ունէր զարմանալու, թէ ինչպէս կարելի է, որ խաղաղութիւնը ապահովելու համար նշանակուած զինուորները օգնութեան չեն փութար, չգիտնալով, որ դոքա իսկ են ամենից պժգալի ոճրագործները: Ապրած Եւրոպայում, նա չէր կարող հաւատալ, թէ իսկապէս հայերը անամօթ կառավարութեան դրըմամբ՝ մահաբերական լիբր ֆանատիկոսներու ձեռամբ տանջուում են, զրկուած մարդկային արժանապատուութիւնից, ամենայն իրաւունքից. նա կարծում էր, թէ

ինչ որ հայ և եւրոպական մամուլը կը հրատարակեն, լոկ հայերի չափազանցութիւնն է. ինչպէ՞ս կարելի է, որ յաջս քաղաքակիրթ աշխարհի օրինական ձանչուած մի պետութիւն գործէ կամ թոյլ տայ գործել այդպիսի անլուր խժգժութիւններ իւր հաւատարիմ հպատակներու նկատմամբ:

Երիտասարդի ստիպողական թախանձանքի վերայ՝ այն կողմ գիմեցին անգլիական հիւպատոս Միստր Գրէյվս, իտալական հիւպատոս Մօնակօ, «Դէյլի Նիւզի» թըղթակից Մ. Սկուտամօր և ուրիշ շատեր, նոցա հեռ և գաղտնի ոստիկաններ՝ Ալի Խարի, Մուրատ: Հետաքրքրութիւնից մղած կը դիմեմ այն կողմ:

Պառքերու և ձիերու տրոփիւնը լսելով, մի քանի թուրք զինուորներ, սկսան յափսիսերս բարձրանալ լեռան կողերով ու անյայտացան ձմերանոցում:

Երիտասարդ հայը հուն ի հու հասնելով, ցոյց տուեց դիակը, բայց զարմացաւ, երբ մօտենալով երեքի փոխանակ միայն մի հատ տեսաւ: «Բայց կէս ժամ առաջ ես այստեղ տեսայ երեք դիակներ և միայն զինուորներ կային այստեղ», կաղաղակէր նա խելալել: Եւրոպացիք ինդրեցին տիկնաներուն, որ հեռանան, զի մի գուցէ վերաւորեն նոցա փափուկ զգացումները...

Սպանուածը ունէր տարօնցու զգեստներ, կարմիր գունաւոր լայն շապուկ, մազոտ ապա, թօսիա գոտի, կարմիր գեղջկական գուլպաներ և տրեխներ: Իւր քովը ընկած էր մի դատարկ պայուսակ. հաւանակաւորէն, սպանջի կողմից դատարկուած: Երեւի, թշուառ զոհը երկար դիմադրել էր, որովհետեւ դաշոյնի երկու խոր վէրքեր կային ստամոքսի վերայ, ձախ արմուռնիկը բողբոջին ջախջախուած էր, ամբողջ մարմինը կապոյտ պաւրներով ծածկուած, քիթը կտրուած, ուշքերը փորուած, կզկը ջարդած, գլուխը մաշկազերծ, պարանոցը կիտովին կտրուած: Երեք ուրոյն դիակներու արեան հետքեր կային, կայլակները շաղ եկած ծաղիկներու վերայ...

Դր. Գրոսման լռեց և զլուխը տարուբերելով «վերջացել է», ասեց: Այն ժամանակ անգլիական կոնսուլատի թուրք կաւազը մօտենալով, յարեց. «Բէգեր, այսպէս շարունակ կամբաստանէք մեզ, թէ չարագործները իսլամներն են. ահա հայերու գազանութեան պարզ ապացոյց. հնար է միթէ մահաբերականի մը իւր դաւանակցի նկատմամբ այսպիսի վայրագ գործ կատարէ»:

— Բայց արդե՞օք մահաբերական է, հարցուց Սկուտամօր: — Անշուշտ, պատասխանեց նոյն կաւազը. չէք տեսներ զգեստները:

— Այո՛, ընդմիջեց հայը, բայց խնուցի հայն էլ այդպիսի զգեստներ ունի. հայը միւսիւմանէն որոշող նշան կայ. նայեցէք, թլփատուած է թէ ոչ: — Բժիշկը նայեցաւ. հայ էր: Երիտասարդը յուզուած կը խօսէր. «հրաման տւէր և ես զօրանոցներու միջէն հանեմ միւս երկու դիակները»: — Այդքանն էլ բաւական է, ընդմիջեց Գրէյվս. հեռանանք. հիմա կը հասկնանք ամեն բան: Իսկ թուրքերը կը պնդէին, թէ դա բուքէ խեղուած մէ, գազաններն են յօշոտել... այսքան էլ լիբր:

Բողբոյն աչքերից բարկութեան կայծեր կը թափին. ոմանք յուսահատ կը շարժին գլուխները, ոմանք բարձ-

րաձայն կը բողոքին բռնութեան դէմ և ձայները ազատ քամու թևերու վրայ կը սաւառնէին հետի և հետի... անմարդի լեռներում:

Վերջին անգամ տխուր ակնարկ մի ձգեցի այն կողմը, ուր երեք թշուառ գոհեր ո՞ գիտէ ինչպիսի անագորոյն չարչարանքներով վերջ էին դրել իրենց արդէն թշուառ և բազմաչարչար կեանքին, և խոր հառաչ մի արձակեցի...

Այնտեղ տեսայ և մի օտարական, որ գրիչը ի ձեռին կը ճգնէր մանրամասն նկարագրել սպանածը իւր յարակից առարկաներով:— Դա «Գէլի Նիւզի» անձնանէր թղթակիցն էր:

ՆԱՄԵԿ ՏԱՐՕՆԻՑ

Ապրիլ 22-ին եւրոպացի դէլէգատները և թուրք կոմիտէօնը բարձրացան Շատախ տեսնելու Շէնիկ, Սէմալ և Գէլի-Գուզան. ի հարկէ, բոլոր տները այրւած, մի քանի նորաշէն խղիկներում տեսան մի քանի ազատեալ հայեր, որոնք ներկայանալով, ցոյց տւին այրւած եկեղեցին, տները և շէնքերը. ապա նրանց առաջնորդեցին Գէլի-Գուզան, համբաւաւոր և աշխարհահռչակ փոսերի մօտ, ուր գնդապետ Թէւֆնիզ բէգի հրամանով տէր Յովհաննէսի առաջնորդութեամբ այնտեղ անձնատուր բոլոր սասունցիք կոտորեցան անխնայ: Այնտեղ էր և գնդապետ Թէւֆնիզ բէգը, Գէլի-Գուզանի հերոսը. մնայլ գալուզը պատել էր նորա դէմքը: Խոժոռ և ծանր նայւածքով լուռ և մոռնջ դիտեցին, թէ ինչպէս քաջ սասունցիք կը պղծէին փոսը. ահա սկսան մարմինները յօշ յօշ երևան գալ, ժանտահոտութիւնը ծաւալեց ամեն տեղ, այնպէս որ քննիչները սոփալեցան ուղարկել Մուշ ապանեխական դեղեր բերելու համար: Նոյն ժամանակ իրենք մտան Գէլիի աւերակները, ուր մէկ կին, անսաղ ու մերկ, մերձենալով անոնց, արտասաւթոր աչքերով ցոյց տուց ս. Գէորգ եկեղեցին, այրւած և քանդուած. «Այստեղ, աղաղակեց նա, էս սուրբ ժամի մէջ, վաթսուն կնիկ ու ջահել աղջիկ չ'պղծեցին ու մորթեցին, ես էլ հոն էի. մեր անարգեալ պատուոյ համար հայիֆ (վրէժ) կը պահանջեմ»: Երբ ապանեխական դեղերն եկան, այն ժամանակ բացին ոէս Պետոյի տան մօտ գտանաող մեծ փոսը, գտան տէր Յովհաննէսի մաշկազերծ մարմինը, ականողիքը փորած և մէկ կապ վզին, ճիշտ այնպէս, ինչպէս նկարագրել էին սասունցիք. ապա դիակներու կոյտեր, մանր և մեծ, ծեր և երեխայ, այր և կին խառն լեցւած: Սարսափահար եւրոպացիք տեսան այս ու էլ չկարողանալով դիմանալ, հրաման տւին, որ իսկոյն գոցւին փոսերը. բաւական համարեցին քննութիւնը, չուզեցին գնալ այլ ևս Յալուրիկ ու վերագարձան ս. Յովհաննէս, իսկ թուրքերն ի Մուշ:

Մահմեդական տարրը իւր անզուսպ կատաղութեան մէջ, անհամբեր սպասում է նոցա գնալուն, որպէս զի նորանոր Սասնոյ կոտորածներ յարուցանէ. վրէժխնդիր

ոգով լեցւած՝ կը սպառնան չինայել և ո՛չ մէկ անհաւատ գեաւուրի. և «քրիստոնեայ», «մարդասէր», «քաղաքակիրթ» եւրոպացի լսում է այս ամենը ու հանդուրժում...

Մինչ ցե՛րբ:

ԲԱՐԵՆՈՐՈՒՄԱՆՑ ՆՇԱՆՆԵՐ

Բարիքները հիմակու սկսանք վայելել կը խնդրենք «մարդասէր» դիւանագէտներէն, որ մեզ ապահով հասցէ մը ցոյց տան՝ զգացած երախտագիտութեան հաւաստիքնիս մատուցանելու համար:

Հնորհարաշխ սուլթանի կառավարութիւնը ծով գանձարանը լեցնելու և սոված պաշտօնեաները մի քիչ կերակրելու եռանդով՝ ինքն իրմէն դուրս ելած, ալ սկըսած է իր ոյժերը կեդրոնացնելու տուրքերու հաւաքման. ամեն օր իրար ետեւ Պոլսէն խիստ հրահանգներ կուգան՝ հին և նոր տուրքերը գանձելու համար: Առաւօտ կանուխ ելնողը հռչակաւոր մեթոզներ կստեղծէ այդ հրահանգները գործադրելու համար. վերջապէս միաձայնութեամբ ամենէն նախագաս կը համարուի աս մեթոզը, որ իր դիւրութեամբ սքանչելի արդիւնքներ տարու վրայ է. ահաւասիկ —

Քիչ շատ ունեւորներուն օձիքէն բռնել, մէկ տարւան տուրքը մէկ վճարով առնել՝ առանց խօսեցնելու, հիանալի փութաջանութեամբ կը գործադրուի. իսկ անկարողներն ալ շիտակ բանտ: Վճարողները մէկ կողմէն կարձակին, միւս կողմէն ուրիշներ իրար ետեւ բանտ կը լեցնին. վերջապէս 50 հայի դրամագլուխ շարունակ կայ բանտը՝ տուրքի փոխարէն: Խեղճ մարդիկը որչափ կաղաչեն, օգուտ չընէր. վերջապէս լսելով, որ օրինաց համեմատ կառավարութիւնը զերեւր 91 օր բանտարկելէ յետոյ, տան կահ կարասիները ծախելով, պիտի գանձէ իր դրամը: Խեղճերը խնդրագրով դիմեցին վալի փաշային և խնդրեցին, որ զերեւր արձակէ՛ ըսելով «մենք անկարող ենք այդ ստակը վճարել, մենք անօթի, զաւակներնիս սովատանջ, հազար տարի ալ կենանք այս դժուրքին մէջ, նոյնը պիտի ըլլայ. սուլթանի սիրոյն համար հիմականէ դիմեցէք մեր տունները, կահ, կարասի, իրեղէններէն ինչ որ գտնէք, ծախեցէք, ծեր դրամը առէք, միայն թէ թողէք մեզ, որ աշխատինք՝ մեր ընտանեաց գէթ չոր հաց մը ձարելու. իսկ եթէ աղքատ ըլլալնուս համար օրինաց առջև յանցաւոր կը համարուինք, այն ատեն տէք մեր օրապահիկը»:

Խնդրագիրը մայիս 3-ին տւին. այսօր երեք օր է պատասխան չէ տրւած:

Կրակէն փախչել ծովը իննալն արգելւած է մեզ շընորհիւ շնորհարաշխ սուլթանի:

Գիւղացիներուն ևս խիստ նեղութիւն և տանջանք կուտան տուրքերը կանոնաւորապէս գանձելու համար. անասուններու ակոսները խեղճ գիւղացիներու բնակարան դարձան. վա՛յ անոր, որ տուրքին վճարումը կուշացնէ. վա՛յ անոր, որ անբարոյական զապթիէներու

քմահաճոյքը չի գոհացնէր. վայ անոր, որ փորձութիւն կուենայ անիրաւ գանձումներու, անհամար զեղծումներու և հարստահարութեանց դէմ բերան բանալու, — հրացանի կոթերը իսկոյն կարկուտի պէս կիջնեն, և ձեռքը կապկպելով, ախոռին սիւնին կը կապեն. լիրբ յիշոցներու հետ թուր ու մուրը անպակաս կը լայ ալ մինչև որ գոհացում չի տրւի...

Արտերն անմշակ ու ցանաճներն անխնամ մնացին. յուսահատութիւնը մեծ է, գողութիւնները անհամար:

Գիւղացիները հոգիին բերանին եկած մի քանի անգամ խնդրադիր տւին վալի փաշային. առաջնորդն ալ ծանուցագրով մը բողոքելով եղած զեղծմանց դէմ, գատ պահանջեց յանցաւոր պաշտօնեաներու դէմ: Բայց ինչ օգուտ. մինչև որ առաջնորդը ինքը յանձնառու չեղաւ գիւղացւոց պարտքերու մի մասը 8 օրէն վճարելու, չթողին խեղճ հարստահարեալներն: Աւթ օր յետոյ կառավարութիւնը փառաւորապէս գանձեց 2700 դրուշ առաջնորդէն, թէև դատի կանչելէր ոստիկանները ազատ համարձակ յառաջ կը տանեն իրենց շահատակութիւնները:

Առևտրական դործերը կանգ առեր են, քաղաք և թէ գիւղ ծանր տագնապի մէջ են, կառավարութեան բարբարոսութիւնները օրէ օր կաւելնան. թուրք խուժանի թշնամութիւնը սաստկացած է, բանտերը անմեղ հայերով լեցած են. որո՞ւ դիմենք, մերկէ օգնութիւն խնդրենք:

Բայց ալ ամեն բան իր չափն ունի, մեր համբերութիւնը ալ հատաւ, դանակը վզին եկած է, ժողովուրդը վերաւորած է. հերիք, մեր գլխին հետ, կաշիին հետ խաղացին. հերիք, մեր արդար իրաւունքին և հազարաւորներու արեան իրաւունքին վրայ կատակերգութիւններ կատարեցին և կը կատարեն սուլթանի հետ միացած այդ «մարդասէր դիւանագէտ» կոչւած շահասէր գազանները. թող հազարաւոր անմեղ զոհերու անէծքը թափի անոնց գլխուն, թող հազարաւոր անմեղ մանկանց, աղջկանց, կանանց թափած արիւնները խեղդեն նոցա. ալ չենք խաբւիր դիմակներէ, խաբկանքներէ, բարենորոգումներ ըսած ծակ կարկտաններէ:

Սուրը պատեանէ ելած է, տեսնանք որո՞ւ գլուխը կիյնայ:

ՆԱԾԲԱԿ ՊՐՈՒՍԱՅԻՑ

Բանտարկութիւն: Բողոքական գրավաճառ մը գիրք ծախելու համար Պիլէճիկ կերթայ: Պիլէճիկի կոմիսէրը «Պեշմէյօր մըսըն քի ինճիյ պտթալ օլան արթըք սաթըլմայաճագ. գուրան սաթըլաճագ» կըսէ. նոյնպէս նաև մութէսարիֆը գլխուն անլուր անէծքներ կը թափէ և երկու օր բանտարկելէն վերջ «գիրք ծախելուն համար» ընդ հսկողութեան Պրուսա կը ղրկեն. քանի մը օր ալ հոս բանտարկւած մնալէն վերջ միսիօնարներու միջամտութիւնով արձակեցաւ: Ազատելէն վերջ այս գրավաճառ գիրք ծախելու համար գնաց

Ենիճէ գիւղ, բայց հոն ալ ձերբակալեցաւ և բանտարկելով Իյնէ-կէօլ անկից դարձեալ Պրուսա բերեցաւ, ուր վերստին միսիօնարները ազատեցին զինքը:

Եօզլատցի Իսկէնտէր Շիշմանեան անուն հայ մ' ալ բանտարկեցին Եօզլատցի լինելուն համար, 22 օր հաղորդակցութենէ արգելեալ վիճակի մէջ պահելով թէ զինքը, թէ կինը և թէ 10 տարեկան աղջիկը: Երկար բարակ հարցաքննեցին, թէև ոչինչ գտան, բայց իբր մեծ յեղափոխական ղրկեցին Պօլիս, հոն ալ 35 օր հաղորդակցութենէ զուրկ հարցաքննեցին զինքը, իհարկէ՝ ծեծով հայհոյանքով, բայց դարձեալ ոչինչ յանցանք չը գտնելով դատապարտեցին. սակայն եւրոպական դեսպաններու միջամտութիւնով արձակեցաւ:

Իբր թէ ազգային երգեր երգած լինին. Պիլէճիկի շրջակայ հայ գիւղերէն վարժապետ և հարուստներէն 8 անձինք Պիլէճիկի բանտին մէջ կը հեծին:

Սուլթանի կառավարութիւնը, որուն համար ամեն միջոց սուրբ է, հայը անանարկելու և չարչարելու, գաւառներու մէջ պատահած հրդեհներն վերագրած էր հայ յեղափոխականներու գործ. այս սկզբունքով վերջեր, Պրուսայի մէջ պատահած հրդեհի մը համար բանտարկեց իբր Հոճիք Բէօթահեացի հայ արհեստաւոր մը, սակայն առանց որևէ ապացոյցի: Բանտարկեց նաև խարբերդցի կարապետ անունը կաթնավաճառ մը իրեն ուղղեալ նամակի մը առթիւ, որոյ բովանդակութիւնն էր՝ «Աչքդ լոյս վեց քաղաքները ազատեցան»: Յիշեալ նամակին կեղծ և շինծու լինելը ակներև էր, որովհետև առանց դրոշմաթուղթի, առանց կնիքի սուրհակի տուփին մէջ բաց գտնուած է:

Իբր վերջին նորութիւն. — կառավարութիւնը որպէս թէ ապահովելու համար հայ գիւղացիին կեանքը, պատիւը և գոյքը, կուսակալութեան մէջ ինչ որ տաճիկ, քուրդ, չէրքէզ աւազակներ, մարդասպաններ կային, ժողովեց և գիշերապահ անաւն տակ ցրեց հայ գիւղերու մէջ՝ պաշտօնանկ ընելով հայ գիշերապահները. ալ ապահովութիւն, ալ հանգստութիւն բոլորովին վերացաւ, գողութեան դէպքերը սկսան կրկնել՝ բազմապատկել. գիշեր մը այդ գիշերապահները Մեծ-Նոր-Գիւղի հայոց եկեղեցիին դուռը աղտոտած են և ցերեկ ատեն ալ Պայրամի տօնին եկեղեցին դնդակահոծած:

Երկու տարիի չափ առաջ, երբ Բազար գիւղ գայմազամութիւն հաստատուելու ձայներ կային, սկսան շրջակայ գիւղերու հայերը աշխատել, որ չյաջողի ատ: — Հեռու, մղոններով հեռու թող լինի մեզմէ սուլթանի կառավարութիւնը, կը գոչէին անոնք. որչափ հերկէն հսկէ մեզի, անչափ լաւ է. վալի մը, գայմազամ մը, միւտիր մը իրենց արբանեակներով մեր արիւնը ծծող տղուկներ են. որչափ հեռու ապրինք անոնցմէ, անչափ ալ հանգիստ կը մնանք:

Որչափ իրաւունք ունէին անոնք:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

Դ Ե Ր Զ Ա Ն Ի

V

Սէլի ազայի մասին արդէն թէ եւ գրեցինք, բայց աւելորդ չենք համարել տալ քանի մը լրացուցիչ տեղեկութիւններ եւս, իբր Պալապանի էջերէթնեքուն գլխաւորը: Սա արդէն լինելով ապստամբ, ամենէն աւելի կը զնասէ, կը կեղծէ Դերձանի արեւմտեան կողմերի հայ բնակիչները: Պալապանի ժողովրդոց վրայ իր ազդեցութիւնը խիստ շատ է արդէն, մանաւանդ 8-10 տարի առաջ Սնձորեկի մէջ կատարած մարդասպանութիւնները, աւերումները երբ անպատիժ մնացին, ալ աւելի սարսափեցուցիչ եղաւ Սէլիի անունը: Անամօթ սուլթանի կառավարութիւնը այս քանի տարւանս մէջ քանիցս կայսերական ներում չընորհեց, բայց Սէլի այդ ներումը չընդունեց երբէք իբր չընորհք եւ շարունակեց իր ընթացքը կամ թէ ալ աւելի անպթութեամբ սկսեց առաջ տանել իր աւերումները:

Շէթերցի Հիւսէին ազա 4-5 տարիէ ի վեր հաստատւած է Թւնիկու մէջ եւ արդէն բաւական հող ալ յափշտակած է: Իր տղան եւ եղբայրները բմբոստ են եւ արունկզակ յելուզակներ, ասոնց գործած աւերումներն ու տւած մնասներն ալ շատ ու շատ են, բայց որովհետեւ երկարեցաւ մեր տեղեկագիրը, չեմ ուզեր մանրամասնութեանց մէջ մտնել:

Հոչակաւոր Շահ Հիւսէին պէկի որդի Հայդար պէկ չըբաւականանալով հորը թողուցած անթիւ հարստութիւնէն, ինքն ալ այսօր հետամուտ եղած է աղքատ դերձանցիները պոպկելու: ամեն աշուն մօտ 50 զինեալ յելուզակներով եւ կառավարութեան պաշտօնեաներով 4 ամսի չափ կը քանդէ ու կաւերէ ամբողջ երկիրը, ամենախարդախ միջոցներով դործ կը բանայ խեղճ գիւղացիներէ հետ: ո եւ է գիւղացի մը, երբ ո եւ է հաշուով բռնւի Հայդարին հետ, վա՛յ է եկեր ոչ միայն այդ գործ ընողին, այլ ամբողջ գիւղացոց գլխուն:

Թւնիկի մօտը Պուլմիչ դիւղի հողերը Շահ Հիւսէին հայրը ժամանակաւ գրաւած, յափշտակած է պալպանցիներէն: 1892 թ. աշունը 7 տուն Թւնիկցիներ իբր մարապա կը տանի իր այդ Պուլմիչի հողին վրայ, փտած գործներ կուտայ այդունը ցանելու համար: Գարուն կըլլայ բան չէ բուսած, գարնանացան ընելու ալ պալպանցիք չեն թողուր, կին, տղայ կը լեցին արօրներուն առջևը: վերջապէս այդ ամառը ձեռնուտնայն կը մնան Թւնիկցիք, մէկ երկուսը նորէն կը դառնան գիւղ. միւսներն ալ անթիւ ու ծառաւ լքանելով իրենց ընտանիքը, կը պանդխտին Պոլիս: 1893 թ. աշունը Հայդար պէկ 50 յելուզակներով, մէճլիսի իզարէի էզաներով ու թափու քեաթիպիով կիջնէ Թւնիկ, ամենայն լրբութեամբ իր բոլոր մարդոցը համար ալ կը պահանջէ գառէ եւ ոչխարի խորոված. կուտեն կուշտ ու կուռ, կը յագնան, կը կանչեն գիւղապետն ու յայտնի անձնաւորութիւնները՝ «ձեր գիւղին 200 լիբայ կը պահանջեմ», կըսէ, «հիմայ փողերս»: շատ աղաչանք, շատ պաղատանք, մենք քու հետդ հաշիւ չունենք, կըսեն, քեզի մարապաութիւն ընողները այս ինչերն են եւ անոնք ալ հոս չեն, անոնց հետ ինչ կուզես քրէ: Հայդար հայտնութիւններով կը նախատէ եւ կը հրամայէ ձեծել իր դէմը խօսելու համարձակողները եւ կը պահանջէ, որ եթէ դրամ չունիք, հող սւէք. ո՞վ տայ, ո՞վ է պարտականութիւնը միւս գիւղացիները, այն 6-7 տունն ալ ինչո՞ւ պարտական ըլլան Հայդարին. սերմը չէ բուսեր, արտօրը պարապ են մնացեր, մի՞թէ հայերը կրնային փտածը բուսցնել տալ կամ պարտաւոր է՞ին կուելու պալպանցոց հետ: Կառավարու-

թեան պաշտօնեայ էֆէնդիները ամենքն ալ կը ծանրանան ու կը սպառնան գիւղացոց: վերջապէս մօտ 10 օր ուտել խմել է վերջ, առանց պաշտօնական գործողութեան, մարապութիւն ընողների տներն ու հողերը իբր թէ կը զբրաւէ: Կուզայ 94 թ. աշունը. գիւղացիք կիմանան, թէ Հայդարը դարձեալ կուզայ մեծ բուզմութեամբ: Այս անգամ դիմում կընեն պաշտօնեաներուն եւ կըսեն եթէ Հայդարը դարձեալ իր մարդիկներով մտնէ գիւղը, մենք պէտքէ գաղթական լինենք: Մէճլիսի էջա Կէօկէզիլլի Ալի պէկ կը պատասխանէ՝ հանդարտ կեցիք տեղերնիդ եւ գոհացուցէք Հայդար պէկը, եթէ ոչ ձեզ շատ գէշ կըլլայ. կոթերցի Պէրպէրեանի տղոցը սպանւիլը չտեսա՞ք, դուք ի՞նչ նշանակութիւն ունիք Հայդար պէկի համար: վերջապէս շատ սպառնալիքներ, ձեծ, չարչարանք կը յաջողին ամենայն խժժութեամբ 200 լիբայի մուրհակներ կորզել դժբախտ Թւնիկցիներէն. ի՞նչ պիտի ընեն, ո՞ւսկից պիտի տան:

Բայց ինչո՞վ մեղաւոր է քիւրդ աղան, մենք ինչո՞ւ կը ծանրանանք դարադէրէնդցիի, կէճէնկցիի կամ մէկի, միւսի վրայ. նոքա կուզեն հողատէր ըլլալ եւ մեծ հողատէր, եւ ինչո՞ւ չըլլալ իրենց կողմն է քիւրդ ոյժը, իրենց կողմն է կառավարութիւնը: Հայերը արդէն յուսահատած, չունին բարոյական բարձր իղէալ, չունին արխութիւն միանալու եւ պաշտպանելու զիրենք ընդդէմ գաւաճանին ու բռնաւորին: Բայց ի՞նչ կըսեմ. ինքնապաշտպանութեան զոհերի որք թւով նւազ չեն, արիւնները կը բողբեն. մենք բնաւ չենք կրնար մեղադրել հայ գիւղացին, նոցա կեանքը մարտիրոսի կեանք է. այս կողմերի հայերուն համար ապրելը օրը հազար անգամ մեռնել, նահատակել ըսել է: Անբախտ ժողովուրդ, այս չափ չարչարելու ու տանջելու ոչ մէկ տեղ տեսնւած է:

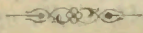
Ալ կրնա՞ք երեւակայել դերձանցիներու թշուառութիւնն ու խղճութիւնը:

Ա.Կ.Ը

Ա Պ Ս Տ Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Մ Ա Կ Ե Դ Ո Ն Ի Ա Յ Ո Ւ Մ

Մեր ընկերոջ հաղորդածը.
—Յունիսի 9 (ն. տ. 21). Մի գինւած հայդուգային խումբ Գերման սարի մօտ, Կարպինի վանքից ոչ հեռու ընդհարում ունեցաւ սուլթանի զօրքի հետ: Երկու օրւայ կուռից յետոյ հայդուկներից սպանւեցին 3 հոգի, 1-ը վերաւորեցին, 4 հոգի գերի ընկան: Իսկ զօրքից սպանւեցին 17 հոգի, վերաւորւած են 6: Հայդուկային խմբի մնացած մասը Նիկոլի առաջնորդութեամբ հերոսաբար շարունակում է կռիւը: Մի ուրիշ տեղական հայդուկային խումբ Կօջանսկում բաժանւելով երկու մասերի մի կիրճում բոլորովին ոչնչացրեց զինւորների մի ամբողջ խումբ (մօտ 150 հոգի): Երրորդ խումբը այրեց Իստիվանեայ գիւղը:
—Յունիսի 11 (ն. տ. 23). Կռիւը ապստամբների և զօրքի մէջ արդէն 5 օր է շարունակւում է: Ամբողջ Պրեզուրէկ կողմէ մասը (Պչինա և Կրիվա գետերի մէջ) շարժման մէջ է: Խմբեր գալիս են Պալանկայից, Կրատօլօյից և Պրեչօլօյից. նոքա գինւած են մարտինի հրացաններով:
—Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 9-ին. Գերմանի մօտ կռիւը շարունակւեց մինչև կէս գիշերը: Այդ գիշերը

ապստամբները անցան երկրի խորքերը չնայած մի նոր զինւորական զնդի գալուն: Ապանւած են շատ զինւորներ, այդ թւում և մէկ միլիազիմ: Ապստամբականներից պակասում են 17 հոգի (փախած են թէ սպանւած, յայտնի չէ): Մնացած 47 հոգին կուում են տաճիկների և ալբանցոց դէմ: Դրամական նպաստներ հաւաքւում են ամեն կողմից:

Լոզանի համալսարանի բոլգար ուսանողներից Մակեդոնիայի ապստամբութեան առթիւ ստացել ենք մի ոգևորւած հրահրուողերձ, որտեղ նրանք ողջունելով հայ յեղափոխական շարժումը և յաջողութիւն ցանկանալով Հ. Յ. Գաշնակցութեան նպատակին՝ շեշտում են երկու միջակակից ժողովուրդների միացած գործունէութեան վրայ: Մենք կը տանք սրա թարգմանութիւնը առաջիկայ համարներից մէկում:

Բօլգարիայի Ա. քաղաքից տիկին Ա. Թ. ուղարկել է իբրև նւէր Հ. Յ. Գաշնակցութեան իր ձեռքով գործած մի գեղեցիկ դրօշակ, որի նկարների շուրջը կարդացւում է «Մահ կամ Ազատութիւն» յեղափոխական դէվիզը:

Ա Մ Օ Թ Է

Նրը Սասունի քաղաքի ապստամբութեան հետեւեցին այն սարսափելի, գազանային կոտորածը եւ ապա ամբողջ գաւառի աւերումը, այդ օրից հազարաւոր անմեղ զոհեր՝ ստիպւած թողցին փլատակների մէջ ընկղմւած իրենց ծննդավայրը եւ մերկ, քաղցած ընկան Տարօնի եւ Էրզրումի գաւառները՝ մի կտոր հաց ծարելու: Ի՞նչ կարող էին գտնել խեղճերը այնտեղ, ուր սուլթանի տղաները ծառայելու երկար ու ծիզ տարիների ընթացքում ծծել, քամել էին ամեն ինչ: Բայց եւ այնպէս թըշաւտ հայաստանցին սիրով բաժանեց իր վերաւորեալ տառապեալ եղբօր հետ իր օրայ պատառը:

Այժմ բազմաթիւ թշուառութիւնների, ցաւերի վրայ աւելանում է մի ուրիշը, որպէս ընական հետեւանք Տաճկահայաստանում տիրող իրերի ներկայ դրութեան. դա սուլէ է, որ սպանւում է տանջւած ժողովուրդին կրկին եւ կրկին զոհող տալ...

Ի՞նչ է անում մի այսպիսի ծգնաժամում մեր հարուստ, աշխարհի բոլոր բարեքները վայելող դասակարգը:

Մինչ արտասահմանեան ամբողջ մամուլը միաձայն բողոքի շունթեր է արձակում հայաստանում տեղի ունեցող բարբարոսութիւնների դէմ, մինչ նա վրէժխնդրութեան եւ զթութեան հրուէր է կարողում բովանդակ քաղաքակրթւած աշխարհին, մինչ հազար մղոններով հեռու Անգլիայում յանձնաժողովներ են կազմւում, դրամական եւ այլ տեսակ նւիրատութիւններ հաւաքւում, որպէս զի օգնութեան ձեռք կարկանդակ մի հարստահարւած ազգի ապաքանտ, քաղցից մեռնող գաւառներին, - այս ժամանակամիջոցին մեր հարուստներն եւս յանձնաժողովներ են կազմում, նրանք եւս նւիրատութիւններ են անում եւ զումարում. եւ ի՞նչի համար, ի՞նչ նպատակով: Կարծում էք, որ ապստամբ ժողովուրդի համար գէնք պիտի գտնուի. ո՞չ, նրանք հեռու են, շատ հեռու մի այդ տեսակ քաղաքացիութիւնից. կամ գուցէ անպատւած, թափառութեան մասնւած սասունցիներին նւիրատութեան օգնելու: Իրարմեալ ոչ: Այդ զումարները ուրիշ, աւելի բարձր, վեճ գործերի համար են ժողովում: Փոխանակ իրենց թշուառ, մերկ, սոված եղբայրներին զոնէ նւիրական օգնութիւն հասցնելու, մեր հարուստները տասնեակ հազարներ են նւիրում... Ելմիստայ վանքի վերաշինութեան:

Եւ ընդունում, ընդունում են մեր վեղարաւորները ազգից առաջարկւած այդ մեծ զումարները, հայցում, հաւաքում են

ալ ու ծախ, կալում ժողովուրդը «յօգուտ սովեալ եղբարց», «յօգուտ Ելմիստայ»: Բայց, իբօք, մէ մի փոքրիկ օգնութիւն անգամ սովամահ տանջողներին: Եւ մինչ այնտեղ՝ Տաճկահայաստանում սովի զոհ են գնում ամբողջ ցնտանիքներ, բնաբարւում, հալածւում, - այստեղ մեր վեղարաւորները հանգիստ խոզածով, անամօթաբար վայելում են սովեալների անունով ժողոված հասարակական զումարները...
Անիկոններ, զոնէ օրինակ վերցնելք անգլիացիներից:

ՆՆՈՐԱՏԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՑՈՒՑԱԿԸ

Ապառաժից 500 բուբլի, Գ-ից 104 բուբ., նորաշէնից 100 բուբ., Բ-ից 1300 բ., տիկին Խ-ից 100 բուբ., Արամից 170 բ. 10 կ., Խ. ուս. գ-ից 16 բ., Իբիսից (Հ-ն) 100 բուբլի:

«Վրէժից» 5 ատրճանակ, 8 մեքենայ (գ. փ.), 1 մեքենայ (գ. թ.) և 1 մեքենայ (պ. հ.), Աղեղից 50 պատրօնգաշ:

Արշակաւան քաղաքի կեդրոնական սնդուկի մէջ ստացւեցան.

Վ. Կայծակ 207 դահեկան, Հ. Յ. Գ. Յ. 20 դահ., Սա. 56 դահ., Մեղրիկ 40 դահ., Արտաշէս 60 դահ., Պիծակ 20 դահ., Արշակունեան 85 դահ., Մ. Գ. Վարդ. 85 դահ., Գեղամ 20 դահ., Գիսաւոր 70 դահ., Հուր 50 դահ., Անընթեռնելի 40 դահ., Զրդէժ 40 դահ., Ընկերասէր 40 դահ., Պարութ 100 դահ., Թաթոս 30 դահ., Անձնէր 60 դահ., Բրդակուլ 60 դահ., Տաւրեան Գալիեր 50 դահ., Փոթորիկ 30 դահ., Սիրունի 20 դահ., Ն. Մէլիք 30 դահեկան:

Վրիպակներ. — Անցեալ №-ում կրկին անգամ են տպագրւել «Ճառագայթից 150 բ., Գետաշէնից 15 բ., Ապառաժից 1000 բ.» որոնք արդէն զետեղւած են Եղել № 6-ում:

Անցեալ համարում զետեղած Համիդիէի և կանոնաւոր զօրաց կիսաբաժինների հրամանատարի փոխանորդի պաշտօնական գրութեան մէջ սպրդւել է մի խոշոր սխալ. փոխանակ «հայրաբանցի աշխրէթի քրդերը» տպագրւած է «հայաստանցի և այլն»:

Ի դէպ. տեղի խիստ սղութիւնը մեզ չէ ներում հակառակ մեր ցանկութեան, տալ վերոյիշեալ պաշտօնական գրութեան մասին մեր խոստացած պարզաբանութիւնները. ստիպւած ենք ինչպէս այս, նոյնպէս և ուրիշ բաներ կամ թողնել կամ յետաձգել:

Այս համարին կցւած է Դժոխքի նամակը, իբրև յաւելւած: Սոյն նամակի միւս օրինակը հեղինակը ուղարկել է «Հնչակին»:

Դաշնակցութեան անձամօթներից խնդրում է թղթակցութեան եւ նւիրատութեան համար դիմել:

L. Boole, 15, Augustus Rd. Hammersmith, W. London.
Վիեննա, Դաշնակցութեան ազատ տպարան

յՕ... 95 Մայիս 2

Վարդուց անտի հայ յեղափոխական գործի մէջ նշմարելի էր անձնական կրից և եսական փառաց արդիւնք եղող ահագին փնտնանքը, հայ հասարակութեան շահերին, նորա կենսական հարցերին: Թողութեան քաղաքական, տնտեսական և բարոյական հայածանաց ներկայ ժամանակ, փոխանակ այդ եսը կորչելու և անհետանալու յօգուտ ժողովրդի, գնալով աւելի և աւելի հսկայական կերպարանք կատանայ, որով այն եզրակացութեան կը յանգիմք, որ այդ արեան հեղեղում, ժողովրդի ներկայ օրհասի մէջ, կուսակցական բաժանմունքը, անձնական կրքերէն բոլորովին հեռու լինելով, եսական փառքը, ժողովուրդը կը տանի յաւիտենական կորստի գուգը... Մինչ ցարդ լռելուս պատճառը՝ միայն այն յոյսն էր, որ այդ ճիւղերը իրենց փոքր դրութեան մէջ արմատախիլ պիտի լինին, դժբաղդաբար, այդ յոյսը ի դերե ելնելով, այսօր յարմար ժամանակը կը գտնեմ բացառելու և հայ հասարակութեան առջև բաց անելու մի գըլխաւոր կէտի մասին. մեր հայացքն ու զգացումները: Իբրև նմոյշ վեր կանոնմ այն կէտն որ մի քանի ամիսներէ ի վեր հայ յեղափոխական կուսակցութեանց միջև ի գուր վիճարանութիւններ և զրպարտութիւններ յառաջացուցած է. մինչ ցարդ լռելուս պատճառը, խորին զգանքս և ի սրտէ վիշտս էր, իսկ այսօր երբ այլ ևս ոտս կը դնեմ ժողովրդի ցաւոց մասնակից լինելու ուղիի վերայ, խիղճս կը հրաւիրէ ինձ այլ ևս արհամարհական լռութիւնը ի բաց թողուլ և պաշտպանել բարոյական կէտ մը, որն արդէն լըջութեամբ խորհողի մը առջև պարզ և մէկին է...

Ես մօտէն գիտակից լինելով անմահանուն Պ. Մուրատի գործունէութեան և մասնակից, ըստ կարեաց, նորա ձեռնարկներին, մէք հարիւրաւոր փորձերով համոզուեցանք որ կուսակցական բաժանմունքը, երբ այդ յառաջ կուգայ իբրև հետեանք գաղափարների արմատական տարբերութեան, երբ կուսակցութիւնը կը պայմանաւորուի մի ու և է հասարակական հարցի կամ երևոյթի մասին, տարբեր աշխարհայեցողութիւնից, ժողովրդի խաղաղ ժամանակին, անբարոյականութիւնները՝ բարոյականութիւնից զտող, ճշմարտութեան արտայայտիչ, և ժողովրդի քայլերը յառաջ տանողն է, իսկ յեղափոխական գործի մէջ, պատերազմի դաշտում, ժողովրդի ներկայ դրութեան և իրերի այս տագնապակից վիճակի մէջ, մանաւանդ երբ չկայ գաղափարի տարբերութիւն, երբ հիմնաբարը երկու կողմից էլ մարդկանց նեղ եսի մէջ է կայանում, այդպիսի կուսակցութիւնները ժողովրդի հիմը քանդող ու տապալողն են... Այդպիսի կուսակցութիւններն են, որ զուգապատիւ են ժողովրդի իրական շահուց դաւաճանութեան...

Այսօր պ. Մուրատը, ժողովրդական այդ հերոսը, բանտի անկիւններ կը տքնի, բայց ես ազատ լինելուս համար, անհրաժեշտ պարտք կը զգամ նորա լայն հայացքները չը ծածկել ութ անկիւններում, բարոյականապէս չը մեռցնել նորա զգացումները, որ ժողովրդի իրական պաշտպանութեան նուիրուած էր: Նա ժողովրդի ցաւերը իւր կաշիի վրայ կրելով, դարձաւ ժողովրդի արդար շահուց արդար պաշտպան, նա իւր կեանքը նուիրեց ժողովրդի արդար դատին և ո՛չ այս կամ այն

կուսակցութեանց եսական փառքին... Նոյնը և ամեն մի ազնիւ գործողի պարտականութեանց այդ ուրեքն պէտք է լինի: Թողութեան անմիջական շահն կը պահանջէր և միշտ կը պահանջէ, ընդհանուր ուժերի միացում: Ինչո՞ւ... Որովհետեւ թշնամին (չճանկնք) ուժեղ է, համեմատաբար խիստ ուժեղ: Եւ այդ նպատակաւ էր, որ այդ հերոսը, թէ մասնաւոր անհատների և թէ գաղափարակից ընկերների հետ միացած իւր ամեն ջանքն չէր խնայէր ձեռք բերել այդ ցանկալի նպատակի իրագործումը: Թէ ինք Մուրատը և թէ ես դրդեալ այս և շատ մը երկար և արդար պատճառներից, մեք մեր թղթակցութիւնները կուղարկէինք երկու կուսակցութեանց ևս, մեզ ցանկալի էր, որ եթէ լինէր տանաւոր յեղափոխական թերթեր նոյն ծրագրով, նոյն գործին նուիրուած բոլորի մէջն էլ նոյն թղթակցութիւնները հրատարակուած տեսնել: Ո՛չ թէ մեր եսական փառքի համար, այլ ժողովրդի անտանելի ցաւերը շատ թուով մարդկանց ականջին հասցնելու և գիտակից դարձնելու համար:

Թող այդ կուսակցութիւններէն ամեն մէկը իւր խղճին հարցանէ թէ արդեօք այդ կուսակցական բաժանմունքը չէր գլխաւոր և բուն պատճառը Սասնոյ մը աւերակաց տակ ծածկուելուն, և անշուշտ այդ անձնական կրից և կուսակցութեանց այսպիսի վտանգաւոր հետեանքները մեզ դիտել կուտար և պիտի տայ, որ ուրեմն դուք, կուսակցութիւններդ անխղճաբար ժողովրդի ոչխարի պէս մորթուելուն և նորա անարատ արեան հեղեղի պէս թափուելուն վրայ հանդիսատես լինելով հաճոյք մը կզգաք: Դուք, կուսակցութիւններդ, ի բաց թողած ժողովրդի դրական ուժի կեդրոնացումը և նորա կենսական պետքերը, անձնական մանրակրկիտ հաշիւներով զբաղուած էք: Կարծեմ անկեղծ գործողի մը խիղճն հանգիստ կը լինի այն ժամանակ, երբ մինչև իւր կենաց վերջին կաթիլ իւր ամեն ջանքն, քիրտն ու արիւնն նուիրած է հասարակութեան ընդհանուր շահերին և ո՛չ եսական ձգտմանց, անձնական հաշուոյ ևն: Արդեօք այլ ևս ինչ կը նշանակէ ձեր այդ երկայն ճառեր ու խմբագրականներ, կարծես գրելու նիւթ բնաւ չը լինէր... «Մենք այսչափ նահատակ ենք ունեցել», «Դրօշակ անուն մի թերթ գրական գողութիւն է արել», «Մեր նամակները ու թղթակցութիւնները իւրացրել են ևն»: Դա բարոյական մահ է, նա մանաւանդ այն պատճառով, որ Հ-ի կուսակցութիւնը լաւ գիտէր ու չէր կարող չը գիտնալ, որ թղթակցութիւնները չեն գողացուած, չեն իւրացուցած. քանի որ այդ կէտն լաւ ևս յայտնի էր «Ատրպատականի և Կովկասի ներկայացուցչին»...

Եւ մեր նպատակն է ո՛չ մի միայն թշուառութեան մատնուած ժողովուրդը թուրքի վայրենութիւններէն ազատել, այլ նոյն իսկ թէ Ֆիզիքական և թէ բարոյական բռնութիւնների դէմ բողոքել...

Թող պարծի ինքը ժողովուրդը, թող հանգստանայ ժողովրդի խիղճը, թող նայի իւր աքսորեալ բանտարկեալ որդւոց, թող աչքը յառէ դէպ ի կախաղաններ, դէպ ի Հայաստանի հովիտն ու ձոր, ահա այնտեղէն է, որ ժողովրդի արեան գոլորշին այրուած տուներու ծխոյն հետ խառնուելով հայ յեղափոխական գործի ղեկավարների գլխի շուրջը կամար կապած, բողոք և լուսնապ

